ХҒТАР 14.07.01

Қ.Қ. Шалғынбаева, Қ.О. Қазиев
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: kadisha1954@mail.ru, kazi_karas@mail.ru)

Рефлексия болашақ педагог-психологтардың кәсіби-тұлғалық қалыптасуының негізгі компоненті ретінде

Аннотация. Рефлексия феномені жөніндегі қазіргі заманғы ғылыми түсініктерде оған көптеген сипаттама беріледі. Рефлексия (ағыл. reflection) – өзін, өзінің әрекетін, тәртібін, сөзін, тәжірибесін, сезімін, күйін, ерекшеліктерін, мінез-құлқын, өзіне және басқаға қатынасын және т.б. талдауға, түсінуге, сезінуге бағытталған ойлау үрдісі. Зерттеушілердің пікірінше, болашақ педагог-психологтардың педагогикалық кәсіпте тиімді қалыптасуы үшін кәсіби рефлексиясын дамытудың маңызы ерекше атап көрсетіледі. Сонымен бірге адамның өзінің іс-әрекетіне, өзіне саналы қатынасы рефлексия арқылы қалыптасады, өйткені, рефлексия ақиқаттың мәнін түсінуге өзінің қатынасын сәйкестендіруге мүмкіндік туғызады. Бұдан рефлексия адамның өзімен және қоршаған әлеммен өзара әрекеттесу үрдісі және нәтижесі ретінде анықталады деп тұжырымдауға болады. Кәсіби рефлексияға интерактивтілік тән, себебі ол өзінің табиғаты жағынан диалогты және кері байланысқа бағдарланған. Біріншіден, болашақ педагог-психолог қарым-қатынас бойынша басқа субъектілермен коммуникация үрдісінде өзара әрекеттеседі және кәсіби рефлексияның кооперативті жәене коммуникативті аспектілерін көрсетеді. Екіншіден, ішкі дилог үрдісінде субъектінің өзінің кері байланыста болады, онда кәсіби рефлексия интеллектуалдық аспектіні сипаттайды. Кәсіби рефлексия болашақ педагог-психологтарда мамандық, іс-әрекет мазмұны мен құрылымы туралы талқыланып қорытындыланған түсініктерді қалыптастыруға септігін тигізеді. Біздің зерттеу контекстімізде кәсіби іс-әрекеттің рефлексиямен өзара байланысы мәселесі теориялық мәнде маңызды, ол интеллектуалдық рефлексияны (субъектінің өзіндік санасы, түсінуі және әрекетке бағдары), өзін-өзі тануы және өзіндік талдау арқылы өзін-өзі ұйымдастыруға бағытталған тұлғалық рефлексияны (өзінің ішкі психикалық актілерінің күйін, өзінің ойлау әрекетін түсінуі), серіктестің бірлескен әрекеті бойынша әрекет арқылы тұлғааралық рефлексияны (рефлексиялық ұстаныммен субъектінің бірін-бірі өзара бейнелеуі) дамытуға бағдарланған.

Түйін сөздер: рефлексия, педагогикалық рефлексия, кәсіби рефлексия, тұлғалық рефлексия, интеллектуалдық рефлексия, коммуникативтік рефлексия, кооперативтік рефлексия, экзистенциалдық рефлексия, мәдени рефлексия, реттеушілік рефлексия, жағдаяттық рефлексия, ретроспективтік рефлексия, перспективтік рефлексия, өзін-өзі тану, өзіне-өзі есеп беру.

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2019-126-1-130-139

Кіріспе. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты Қазақстан халқына жолдауында: «Білім беру ісінде 4К моделіне: креативтілікті, сыни ойлауды, коммуникативтілікті дамытуға және командада жұмыс істей білуге басты назар аудару қажеттілігін ерекше атап көрсетуі білім беру жүйесінің алдына көптеген міндеттер жүктейді [1].

Әлемдік білім беру кеңістігіндегі өзгерістер психологиялық мамандыққа және тұтас педагогикалық және психологиялық білімге қарым-қатынасты өзгертуге алып келді. Психологиялық орталықтарды, психологиялық қызметті ұйымдастыру, психологтарды әртүрлі іс-әрекет саласына қатыстыру әлемдік стандартқа сәйкес дайындау бұл мамандықтың маңызын тереңірек түсінудің қажеттілігін айқындайды.

Болашақ мамандардың рефлексиясының қалыптасу дәрежесі кәсіби іс-әрекетінде шығармашылықпен өзін-өзі іс жүзінде көрсетуі үшін өзінің әрекеттерін, мінез-құлқын, кәсіби маңызды сапаларын үйлестіру және реттеу, өзін-өзі дамыту мен өздігінен білім алу,

олардың тиімділігін қамтамасыз ету біліктілігінен байқалады.

Рефлексия көпғасырлық тарихы қалыптасқан пәнаралық феномен. Тарихқа көз жіберсек, рефлексия жөніндегі идеялардың сонау ежелгі философтар Сократ, Платон, Аристотель еңбектерінен бастау алып, орта ғасыр ойшы әл-Фараби және т.б., сондай-ақ ағартушылар А.Құнанбаев, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов және т.б. еңбектерінде жалғасын тапқан. Сонымен қатар зерттелініп отырған көпжақты күрделі мәселеге алыс және жақын шетелдік, отандық педагог, психолог, философ ғалымдар да арнайы назар аударған. Осы сала ғалымдарының зерттеулеріне, ғылыми әдебиеттерге жүргізілген талдау рефлексия мәселесінің әртүрлі аспектіде бірнеше бағытта қарастырылғанын көрсетеді.

Философиялық аспектіде философтар (И.Кант, Г.В.Ф.Гегель, Дж.Локк және т.б) еңбектерінде рефлексия тұлғаның өзіне назар аударуын ойлану қабілеті, индивидтің өз санасындағы болып жатқанды түсіну қабілеті, адамның өзінің рухани жан дүниесін өзіндік бақылауы, тұлғаның өз ойының мазмұнын түсінуі, өзін-өзі тануы ретінде қарастырылады.

Психологиялық аспектіде рефлексия тұлғаның өзін-өзі тануын және өзін-өзі жетілдіруін қамтамасыз ететін сапа (А.Н.Леонтьев); теориялық ойлаудың қажетті алғышарты (Ж.Пиаже); ойлаудың маңызды компоненті (О.С.Анисимов); онтогенездегі рефлексиялық сананың қалыптасуы (В.Слободчиков); іс-әрекеттегі рефлексивтік үрдістердің психологиясы (А.В.Карпов); психологиялық қызметтің аспектілері (Ж.Ы.Намазбаева, Х.Т.Шерьязданова, Р.Б.Каримова, т.б.) тұрғысынан зерттелінеді.

Педагогикалық аспектіде рефлексия мәселесі диплом алғаннан кейінгі білім берудегі кәсіби рефлексияны дамытудың әдіснамасы, теориясы мен практикасымен (В.А.Метаева); ойлауды рефлексивті реттеумен (Ю.Н.Кулюткин); кәсіби іс-әрекетпен (А.А.Бизяева, И.Г.Бессонова); болашақ маманның қалыптасуымен және кәсіби қабілетінің дамуымен (А.А.Деркач, Н.В.Кузьмина, А.Р.Ерментаева, Б.А.Тұрғынбаева және т.б.) байланыста қарастырылады.

Біздің зерттеу контекстімізде рефлексияны ой әрекетінің формасы ретінде жүйелі мәнді іс-әрекеттік (И.С.Ладенко, Г.П.Щедровский), субъектілік (Б.С.Братусь, М.С.Каган, В.И.Слободчиков), адамның басқаға қарым-қатынасы (Г.С.Батищев, М.М.Бахтин), өзін-өзі ұйымдастыратын жүйені дамыту тетігі (М.С.Мириманова, ВА.Лефевр) тұрғысынан қарастырған ғылыми еңбектер құнды болып табылады.

Жоғарыдағы ғалымдардың ғылыми зерттеу жұмыстарын зерделеу рефлексияның ішкі табиғатын, құрылымын және оны дамыту мүмкіндігін теориялық, практикалық және әдістемелік деңгейде зерттеудің қажеттілігі бұл мәселенің өзектілігін айқындай түседі.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Жоғары оқу орнында педагогикалық мамандықтарды даярлауға қойылатын талаптарды орындаудың маңызды шартының бірі болашақ педагог-психологтардың рефлексиясын дамыту болып табылады.

Осыған орай болашақ педагог-психолог ретінде студенттік жастық кезең рефлексивті талдау құралдарын меңгеру және ақыл-ой әрекетін басқару үшін маңызды деп саналады. Бұл болашақ іс-әрекетті меңгеру үрдісінде кәсіби-тұлғалық қалыптасуының негізгі компоненті ретінде рефлексиясын дамыту мәселесін өзектендіреді.

Сондықтан мақаланың негізгі мақсаты рефлексияның болашақ педагог-психологтардың кәсіби-тұлғалық қалыптасуының негізгі компоненті ретіндегі мәнін ашып көрсету болып табылады. Бұл қарастырылып отырылған феноменді зерттеген ғалымдар еңбектеріне контент-талдау арқылы рефлексияға берілген анықтамаларды жүйелеу, оның типтері мен түрлерін жіктеу, сонымен қатар атқаратын функцияларын айқындау міндеттерін қоюға мүмкіндік береді.

Зерттеу әдістері. Зерттеу мәселесі бойынша философиялық, психологиялық және педагогикалық әдебиеттерге талдау жасау, контент-талдау, салыстыру, қорытындылау әдістері қолданылады.

Зерттеудің нәтижелері және талқылау. Әлемдік ғылыми білімде «рефлексия» ұғымының мәнін түсіну кеңейіп, адамның өзін-өзі тануы, өзін-өзі анықтауы, өзін-өзі ұйымдастыруы, өзін-өзі реттеуі және өзін-өзі жүзеге асыруының тетігі ретінде қарастырылуда. Демек, рефлексия тұлғаның өзін-өзі дамытуы мен өзін-өзі түсінуінде адамның бірегей қабілеттілігінің мәнін бейнелейді, бір жағынан, тұлғаның тұтастығын қамтамасыз етсе, екінші жағынан, әртүрлі жағдаяттан қорғайды, үшіншіден, тұлғаның өзін-өзі жете ұғынуға және ішкі шиеленісті шешу үрдісіндегі өзінің психикасын түсінуге, сол арқылы жаңа тұтас күйді (ахуал) басынан кешіруге алып келеді. Бұл болашақ педагог-психолог ретінде студенттердің жоғары оқу орнында білім алуы барысында меңгеретін мамандығы шеңберінде өзінің болашақ мінез-құлқын тәрбиелеу, өзіндік көзқарасын қалыптастыру, талдау және ойлау қабілеттерін дамытуы тиіс екендігін көрсетеді.

Қазіргі кезеңде ғылыми әдебиеттерде «рефлексияны» айқындаудың маңыздылығы ерекше айтылып жүр. «Рефлексия» ғылымаралық ұғым болғандықтан, әр сала тұрғысынан көптеген анықтамалардың берілуі оның күрделілігін көрсетеді.

Сондықтан болашақ педагог-психологтардың рефлексиясын дамыту мақсатында қарастырылып отырылған феноменді зерттеген ғалымдар еңбектеріне жасалған контент-талдау ұсынылады (1-кесте).

Кесте 1- Ресейлік және отандық ғалымдар еңбектеріндегі «рефлексия» ұғымының мазмұнына контент-талдау

№	Авторлар	Ұғымға берілген түсініктер
1	2	3
1	В.И.Степанский, В.В.Столин	Өзін-өзі тану, өзіне талдау жасау секілді өз болмысыңды көрсету феноменінің кең өрісі.
2	С.Л.Рубинштейн	Адамның әлемге қатынасы бойынша өмір сүруінің ерекше тәсілі.
3	В.Г. Богин, Н.Н.Суртаева	Индивидтің өзінің әлеміне, ойлау тәжірибесіне, іс-әрекетіне, әсерленуіне жүгінуі, яғни өзі көрген, естіген, оқыған, істеген, ойлаған, сезінген, сондай-ақ осының барлығының негізін іздестіру.
4	М.Н.Аплетаев	Адамгершілік іс-әрекетінің, ар-намыс әрекетінің формасы.
5	В.А.Петровский	Адамның өзін-өзі сәйкестендірудің негізі (мақсатын, құралын, нысанын қамтиды); адамда құндылыққа деген мотивациялық қатынасы өңделеді, ол белгілі бір адамгершілік мұраттарға негізделген саналы таңдау жасайды.
6	В.А.Хуторской	Барлық білім беру үрдісінің, пәндік әрекеттің негізгі әдіснамалық конструкциясы.
7	Н.Б.Крылова	Болып өткенді ерекше ұйымдастырудың, өнімді ойлау тетігі (жағдаят пен әрекетті бағалау, міндетті шешудің тәсілдері мен операцияларын табу); міндетті шешуге қатыстырылған индивид пен барлық адамдардың әрекетін өзіндік талдау.

8	В.А.Сластенин	Өзін-өзі және басқаны түсіну, өзін-өзі және басқаны бағалау, өзіндік талдау.
9	Ю.Н.Кулюткин	Өзінің мінез-құлқы мен әрекетін зерделеп, ойлауын өз бетімен реттеу қабілеті (бақылау және бағалау).
10	Г.Н.Солнцева, Т.В.Корнилова	Нормативті (рефлексияланбаған) іс-әрекеттің құрылымдық компоненттерінің мазмұнын қайтадан құру қабілеті.
11	В.Рокитянский	Мақсат ретінде саналылыққа жету құралдарының жиынтығы: жалпы ұстаным, әрекет түрі, тәсілі, құралы.
12	Э.Г.Юдин	Рухани өмірдің, мәдениеттің формалары мен негіздерін (адамгершілік, эмоционалдық, т.б.) іздестіру.
13	М.И.Рожков	Өзін-өзі тәрбиелеу әдісі; белгілі бір жағдаятта немесе кезеңде адамның өзін өзі тануы ғана емес (білу, түсіну), айналадағылардың өзіне қатынасын, оның тұлғалық ерекшеліктерін, эмоциялық әсерін және когнитивтік түсініктерін білуін және түсінуін, тануын түсіндіруі. Рефлексия бұл болатын өзгерістер жайлы түсініктер.
14	Ю.М.Романенко	Рефлексия ақылдың бағыттау қабілеті және заттардың көптеген түрімен өзара әрекеттесу үрдісі, сыртқы әлемді тану нәтижесі мен шарттарын рефлексиялай отырып, адамның өзін-өзі тануы.
15	Б.А.Тұрғынбаева	Рефлексия индивидтің өз санасындағы өзгерістері туралы ойлануы; әрекеттің жүру барысы мен аяқталуын қорытындылап, баға беруі.
16	А.С.Амирова	Тұлғаның өзін, басқаны түсіне алуы, өзін бағалай және басқаға баға бере алуы.
17	Т.Б.Кенжебаева	Адамның жеке тұлғалық болмысын, қабілет деңгейінің шегін сезініп, ұғынуына бағыттайтын адами ойлау қағидасы.
18	Ә.Е.Әбуов	Рефлексия оқушының өзін-өзі танытуына, өзін-өзі сезінуіне, өзін-өзі іске асыруына бағыттайтын шығармашылық үрдіс.
19	О.Б.Дарвиш, Е.К.Жунусова	Рефлексия жоғары мектептегі білім сапасының көрсеткіші, кәсіби жетілдірудің алғышарты, өзара әрекетесудегі серіктестің шікі әлемін бейнелеу.
20	Г.С. Абугалиева	Рефлексия өзара әрекеттесу үдерісінде білім алушылардың оны түсінуі жайлы педагогтың болжауы.

1 кестеде көрсетілгендей, жоғарыдағы ғалымдар еңбектеріне жасалған контент-талдау күрделі феномен рефлексияның әртүрлі аспектіде: өзінің іс-әрекетінің алғышарты мен формасының мәнін түсінуге бағытталған адамзаттық ойлау қағидасы ретінде; білім мазмұнын және таным әдістерін сыни тұрғыдан талдауда оны пән ретінде; тұлғаның ойлауы мен өзіндік санасын зерттеуде адамның рухани әлемінің ерекшелігін және ішкі құрылымын ашып көрсететін өзін-өзі тану үрдісі ретінде түсіндіріледі деп тұжырымдауға мүмкіндік береді.

Шетелдік ғалымдар (С.Грант, П.Керби) жоғары рефлексивті педагогтарды дайындау мақсатында кәсіби педагогикалық рефлексия тұжырымдамасын жасады. С.Гранттың пікірінше, бұл тұжырымдаманы дайындауда Д.Дьюидің стандартқа сай педагог пен рефлексивті педагог арасындағы айырмашылық қағидасы негізге алынады. Осы тұжырымдамада педагогикалық жағдаяттың проблемалық сипатына, педагогикалық міндеттерді шешудегі зерттеушілік тұғыр, білім беру жүйесіндегі барлық құбылыстар жиынтығының отнологиялық статусына ерекше мән беріледі [2, с. 85].

П.Керби өз зерттеуінде үш негізге сипаттама береді: бірінші негіз ретіндегі педагогикалық жағдаяттың проблемалық сипаты немесе «проблемалығы» болашақ педагогтың нақты жағдаят және оны шешудің альтернативті дәстүрлі тәсілі ретінде барлық жағдайлар мен құралдарды есепке алуымен сипатталады; екінші негіз ретінде алынған педагогикалық міндеттерді шешудегі зерттеушілік тұғыр мағлұматтар беруді ғана емес, практикалық қамтамасыздандыруды талап етеді; үшінші негіз кәсіби педагогикалық білім мазмұнының әлеуметтік сипатынан туындайды [3, с. 45].

Сонымен осы тұжырымдарға сүйене отырып, нақты кәсіби жағдаятта болашақ педагог-психологтарда дербес және нәтижелі әрекет ету қабілеті мен оған психологиялық тұрғыдан іштей дайындығын қалыптастыру қажет. Бұл болашақ педагог-психологтардың іс-әрекеттегі зерттеу біліктілігін дамытуға, рефлексиялық ойлауын қалыптастыруға бағдарлайды, ол кәсіби өзін-өзі дамытуға мүмкіндік туғызатын кәсіби рефлексиясына байланысты.

Осы орайда рефлексия феноменің зерттелінуі дәрежесі оның кәсіби іс-әрекетті табысты іске асырудың негізгі құрамдас бөлігі ретінде оны дамыту үрдісінің жүйелік сипатқа ие екендігін көрсетеді.

Сондықтан зерттеу контекстімізде рефлексия болашақ педагог-психологтардың кәсіби-тұлғалық қалыптасуының негізгі компоненті ретінде кәсіби рефлексия құрылымында қарастыралады.

«Кәсіби рефлексия» ұғымын анықтау «адам-адам» жүйесіндегі кәсіптер аясында ажыратылатын белгілерінің (мамандыққа қызығушылығы, кәсіби білімді меңгеру мотивациясы, өзіндік рефлексиясы, эмпатиясы, әлеуметтік интеллект деңгейі, тұлғаралық және өндірістік қатынастардағы субъектілігі, кәсіби бағдары) мазмұнымен сипатталады.

Г.С.Сухобская, Ю.Н.Кулюткин зерттеулерінде кәсіби рефлексия мұғалімнің балалар әлемінің бейнесін суреттеу қабілеті ретінде айқындалады. Мұнда кәсіби рефлексия мұғалім тарапынан баланы зерттеу және түсіну, оның даму болашағын болжау, содан кейін баланы қажетті жағдаятта ынталандыру секілді мұғалімнің рефлексияға қабілеттілігі тұрғысынан ашып көрсетіледі [4, с.112].

Сондықтан зерттеу барысында рефлексияның құрылымы және мазмұны, типтері, түрлері, формалары мен функциялары анықталады.

В.А.Лефевр рефлексияның құрылымын практика бағдарлық тұрғыдан зерттеді. Ол рефлексия үрдісін жүйелей отырып, рефлексивтік үрдістердің психологиялық-физиологиялық моделін құруға талпыныс жасады. Осы мақсатта рефлексия рангы жөнінде түсінік енгізді. Оның пікірінше, рефлексияны талдау үшін сол сәтте жүзеге асырылған операциялар типін анықтау қажет. Мысалы, болып жатқан оқиғаны немесе жағдаятты

және ортаның белсенділігін моделдеу деңгейін білуі, т.б. [5, с. 59].

Г.П.Щедровицкий ғалым продуктивтік және конструктивтік рефлексияға өзіндік анықтама бере отырып, оқушылардың субъекті ретінде өзіне рефлексиясын қалыптастыру және дамыту, оқушы тұлғасын дамыту үшін сыни ойлауы мен талдауын, жете ұғынуын және оның тиімділігін бағалауын қарастырады [6, с.64].

С.С.Кашлев рефлексивтік іс-әрекеттің вербальды (ауызша) рефлексия; жазбаша (графикалық) рефлексия; бейнелік рефлексия, эмоциялық-сезімдік рефлексия, пластикалық (қозғалу) рефлексия формаларын бөліп көрсетеді [7, с.107].

А.В.Петровский рефлексияны адамның іс-әрекетін талдау барысында ретроспективалық және проспективалық түрлерін бөліп көрсетеді. Ретроспективалық рефлексия іс-әрекеттің қандай да бір актісінің тарихын ретроспективті қайтадан қалпына келтіру түрі, ол белсенділіктің пайда болуына алып келеді. Проспективалық рефлексияның факторы қандай да бір заттық жағдайда жүйедегі жаңа іс-әрекетті жүзеге асыруда қажеттіліктерді ойлау динамикасы болып табылады. Мұнда абсолютты жаңа жақтар көрініс табады. Бұл жаңа бағыттағы рефлексия адамның белсенділігін арттырып, әрекеттің жаңа мүмкіндіктерін жүзеге асыруға бағдарлайды [8, с.91].

Д.Шон «практикалық рефлексия» ұғымына теориялық білімдерді интеграциялау қабілеті ретінде практикалық міндеттерді тиімді шешу мақсатында зерттеушілік тұғыр гуманистік қасиетіне сәйкес жоғары кәсібилікті байқату көрсеткіші болып табылады деген анықтама береді. Ол моделіне екі рефлексияны, атап айтқанда, іс-әрекеттегі рефлексия үрдісі және осы үрдіс жайлы рефлексияны енгізеді. Оның пікірінше, бірінші типтегі моделдің ерекшелігі - рефлексия нақты жағдаятта әрекет ететін тұлғаға ғана тән. Ал екінші типтегі модель алынатын нәтижені тексеруге, әрекетті талқылауға және оны жете ұғынуға қатысушылар, осы үрдістің бірге қатысушысы ретінде бақылаушыға да тән. Сондықтан талдауда пікір алмасу сипатында екі жақта да ішкі психологиялық өзгерістер туындайды, бұл рефлексивті бақылаушыға да рефлексивті білім алушыға да негіз болады [9, с. 185].

Психологтардың зерттеуі бойынша рефлексия барысында адам өзін ғана зерттеп қоймайды, басқа адамдарды және олардың іс-әрекетін де таниды. Сондықтан әрбір маманның болашақ кәсіби іс-әрекетіндегі, соның ішіндегі, нақты субъектінің білімі мен біліктілігін практикада қолданудағы рефлексияның рөлін айқындауға назар аударылады.

Рефлексия контекстіне байланысты адамның қабілетін айқындайтын психикалық сапа ретінде, ойлану, қарым-қатынас және өзін-өзі тану әрекеті аясында үрдіс ретінде, өзіндік субъективтілік әсерінен болатын ерекше күй ретінде қабылданады.

Осыдан рефлексия адамзаттық ойлаудың қалыптасуының маңызды фактісі ғана емес, тұтас тұлғаны солай тануға мүмкіндік береді. Сондай-ақ рефлексия ойлау компоненті және тұлғаның өзін-өзі дамыту үрдісі деп түсіндіріледі. Бұл рефлексияны үрдіс, тұлғаның күйі, тұлғалық сапа ретінде зерттелінеді деп тұжырымдауға негіз болады.

Біздің жұмысымызда рефлексияны үрдіс ретінде қарастыруға басымдылық беріледі. Сондықтан рефлексияны әлеуметтік дамыған адам міндетті түрде жүзеге асыратын теориялық іс-әрекет формасы, оның рухани әлемінің өзіндік ерекшілігін ашатын өз әрекеті мен өзін-өзі тануын түсінуіне бағытталған үрдіс деп тұжырымдаймыз.

И.Н.Семёнов, С.Ю.Степанов рефлексияның екі түріне ерекше назар аударып сипаттайды, олар: тұлғалық рефлексия (өзінің сапасы мен күйін өзіндік бағалауы арқылы өзінің ішкі әлемін түсінуге мүмкіндік береді); интеллектуалдық рефлексия (өзінің іс-әрекеті мен пәндік жағдаяттың арақатынасын, объектіні және әрекет ету жолын білуі). Сонымен қатар зерттеу пәніне және мазмұнына байланысты рефлексивті үрдістердің типологиясын ұсынады [10, с.89].

Зерттеуіміз үшін ғалымдар ұсынған рефлексияның типтері мен түрлері маңызды болып табылады (2-кесте).

Кесте 2 - Рефлексияның типтері мен түрлері
(И.Н.Семенов пен С.Ю.Степанов жіктемесі бойынша)

Рефлексияның типтері	**Рефлексияның түрлері**
Интеллектуалдық рефлексия	Формалды, мазмұндық.
Тұлғалық рефлексия	Ретроспективтік, жаңдаяттық, перспективалық.
Коммуникативтік рефлексия	Эмпатиялық, жобалық, ойын.
Кооперативтік рефлексия	Фиксациондық, адаптациялық, рөлдік, коррекциялық, ұйымдастыруүшылық.
Экзистенциалдық рефлексия	Тарихи, әлеуметтік, экологиялық, философиялық, әдіснамалық.
Мәдени рефлексия	Эгоцентрикалық, герменевтикалық, аксиологиялық, этикалық, эстетикалық, дүниетанымдық.
Реттеушілік рефлексия	Тұлғалық және кәсіби өзін-өзі анықтау, өзін-өзі жүзеге асыру, өзін-өзі реттеу, өзін-өзі таныту.

Жалпы алғанда, жоғарыдағы 2-кестеде көрсетілгендей, рефлексияның әртүрлі жіктемесі бар.

Қарастырылып отырылған мәселені зерттеудің тұғырлары рефлексияның алғашқы төрт, атап айтқанда, интеллектуалдық, тұлғалық, коммуникативтік, кооперативтік типтеріне негізделеді. Рефлексияның интеллектуалдық және тұлғалық аспектілері ойлаудың жеке дара типінде көрініс тапса, ал коммуникативтік және кооперативтік рефлексия типтері іс-әрекеттің ұжымдық формасына және шешімді бірлесіп қабылдау үрдістеріне тән. Педагогикалық үрдістегі рефлексия мынадай функцияларды орындайтыны анықталды: мотивациялық (педагогикалық үдеріске қатысушылардың бірлескен іс-әрекетінің нәтижеге бағыттығын анықтау); жобалаушылық (педагогикалық үдеріске қатысушылардың іс-әрекетін жобалау және моделдеу); ұйымдастырушылық (бірлескен іс-әрекеттегі өзара әрекеттестіктің аса тиімді тәсілдерін ұйымдастыру); коммуникативтік (педагогикалық үдеріске қатысушылардың өнімді қарым-қатынас шарты ретінде); мәнді шығармашылық (шығармашылық ойлау әрекеті мен өзара әрекеттестікті қалыптастыру); коррекциялық (іс-әрекеттегі өзара әрекетестікті өзгерту сезімін ояту).

Қорытынды. Күрделі феномен рефлексияны зерттеген жоғарыдағы ғалымдар еңбектерін жан-жақты талдау рефлексияны философияда сана мен іс-әрекет мәселесі контекстінде танымның құралы, педагогикада тұлғаның өзінің іс-әрекет нәтижесін талдауы және өзін-өзі тануы, ал психологияда өзінің ішкі күйі жайлы ойлануы ретінде қарастырылатынын анықтауға мүмкіндік берді. Жоғарыдағы санамалап сипатталған ғылыми-әдіснамалық негіздерге сүйеніп, рефлексия жөніндегі көппәндік ғылыми білімге жасалған талдау мен жүйелеу бір-бірімен өзара байланысты және бірін-бірі өзара толықтыратын контексттерді бөліп көрсетуге мүмкіндік туғызады: рефлексияның жалпыфилософиялық немесе онтологиялық контексті; рефлексия және ой, ойлау (ақыл-ой әрекеті); рефлексия және сана (психика); рефлексия және өзіндік сана, рефлексия және «Мен-тұжырымдама»;

рефлексия және мотивация; рефлексия және практикалық іс-әрекет (жеке және бірлескен), рефлексия және кооперация; рефлексия және даму (өзін-өзі дамыту); рефлексия және ақпараттық өзара әрекеттесу. Сондықтан болашақ педагог-психологтардың рефлексиясын дамыту үрдісін мақсатты бағытта ұйымдастыру рефлексияны олардың кәсіби-тұлғалық қалыптасуының негізгі компоненті ретінде қарастырудың қажеттілігін айқындайды. Демек кәсіби рефлексияны өзін-өзі тану тетігі, жеке сананың белсенді тұлғалық басқаша ойлауы тұрғысынан зерделеу тұлғаның өзін-өзі жетілдіруіне, қоғамдағы өз іс-әрекетінің табыстылығын қамтамасыз етуіне мүмкіндік туғызады деп тұжырымдауға негіз болады. Осы тұжырымдар рефлексияны болашақ педагог-психологтардың оқу әрекетіндегі белсенді ұстанымының көрсеткіші, көбінесе, оның өзін-өзі дамытуын, өздігінен білім алуын, өзін-өзі анықтауын, өзін іс жүзінде көрсетуін, өзін-өзі реттеуін айқындай түседі.

Әдебиеттер тізімі

1. Мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» Қазақстан халқына жолдауы. 2018 жылғы 5 қазан. www. akorda.kz.
2. Grant T.C. Preparing for reflective teaching. - Boston, 1984. - P. 85.
3. Kirby P. Development of the reflective teaching instrument//Journal of research development in Education. -1989. V. 22. - .№4. – P. 45-50.
4. Кулюткин Ю.Н. Индивидуальные различия в мыслительной деятельности взрослых учащихся/Ю.Н.Кулюткин, Г.С.Сухобская. - М.: Педагогика, 1971. -112 с.
5. Лефевр В.А. Рефлексия: Сборник. – М.: Когито-центр, 2003. – 496 с.
6. Щедровицкий Г.П. Мышление. Понимание. Рефлексия. – М.: Наследие ММК, 2005. – 800 с.
7. Кашлев С.С. Методы интерактивного обучения. – Минск: ТеТраСистемс, 2011. -224 с.
8. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив. – М: Политиздат, 1982. – 255 с.
9. Шон Д. Рефлексивный практик. Перевод с англ. – М.: Вильяме, 1996. – 231 с.
10. Семёнов И.Н. Типы взаимодействия наук и методологические ориентации в психологии творчества рефлексии/И.Н.Семёнов, С.Ю.Степанов // Наука о человеке. – М.: Наука, 1989. - 89 с.

К.К.Шалгынбаева, К.О.Казиев
Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева.
Нур-Султан, Казахстан

Рефлексия как основной компонент профессионально-личностного формирования будущих педагогов-психологов

Аннотация: Современное научное понятие о феномене рефлексии содержит в себе характеристики многообразных ее проявлений. Рефлексия (англ. reflection) – мыслительный процесс, направленный на анализ, понимание, осознание себя, собственных действий, поведения, речи, опыта, чувств, состояний, особенностей, характера, отношений к себе и другим и т.д. По мнению исследователей, значимость развития прфессиональной рефлексии будущих педагогов-психологов для эффективного становления в педагогической профессии очень велика. Осознанное отношение человека к своей деятельности и к себе, формируется посредством рефлексии, так как именно рефлексия способствует идентификации своего отношения к постигаемой действительности. Из этого следует, что рефлексия определяется как процесс и результат взаимодействия человека с самим собой и окружающим миром.

Профессиональной рефлексии характерна интерактивность, так как она диалогична по своей природе и ориентирована на обратную связь. Во первых, будущий педагог-психолог взаимодействует в процессе коммуникации с иными субъектами по общению и проявляет кооперативный и коммуникативный аспекты профессиональной рефлексии. Во вторых, обратная связь следует от самого субъекта в процессе внутреннего диалога, и тогда профессиональная рефлексия проявляется в интеллектуальном аспекте. Профессиональная рефлексия способствует формированию у будущих педагогов-психологов обобщенного представления о профессии, о содержании и структуре деятельности. В контексте нашего исследования важное теоретическое значение имеет вопрос о взаимосвязи профессиональной деятельности с рефлексией, которая направлена на развитие интеллектуальной рефлексии (самосознание, осмысление и ориентация действий субъекта), личностной рефлексии, на самоорганизацию через самопознание и самоанализ себя (осмысление своего состояния, внутренних психических актов, своей мыслительной деятельности), межличностной рефлексии через деятельность партнера по совместной деятельности (взаимоотражение субъектами друг друга с выходом на рефлексивную позицию).

Ключевые слова: рефлексия, педагогическая рефлексия, профессиональная рефлексия, личностная рефлексия, интеллектуальная рефлексия, коммуникативная рефлексия, кооперативная рефлексия, экзистенциальная рефлексия, культурная рефлексия, регулирующая рефлексия, ситуативная рефлексия, ретроспективная рефлексия, перспективная рефлексия, самопознание, самоотчет.

K.K.Shalgynbayeva, K.O. Kaziev
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Reflection as the main component of the professional-personal formation of future teachers-psychologists

Abstract: The modern scientific concept of the phenomenon of reflection contains the characteristics of its diverse manifestations. Reflection (eng. reflection) is a thought process aimed at analyzing, understanding, understanding oneself, one's own actions, behavior, speech, experience, feelings, states, characteristics, character, attitudes towards oneself and others, etc. According to the researchers, the importance of the development of professional reflection of future teachers-psychologists for effective development in the teaching profession is emphasized. As well as the conscious attitude of a person to his activity and to himself, is formed through reflection, since it is reflection that helps to identify his attitude to perceived reality. From this it follows that reflection is defined as the process and result of human interaction with himself and the world around him. Professional reflection is characterized by interactivity, since it is dialogical in nature and oriented towards feedback. First, the future educational psychologist interacts in the process of communication with other subjects in communication, and displays the cooperative and communicative aspects of professional reflection. Secondly, the feedback follows from the subject himself, in the process of internal dialogue, and then professional reflection manifests itself in the intellectual aspect. Professional reflection contributes to the formation of a generalized view of the profession, the content and structure of the activity among future psychologists. In the context of our research, the question of the relationship of professional activity with reflection, which is aimed at developing intellectual reflection (self-awareness, understanding and orienting of the subject's actions), personal reflection, self-organization through self-knowledge and self-analysis (understanding one's own state of internal mental acts, their mental activity), interpersonal reflection through the activities of a joint partner (the interaction between the subjects of each other uga with access to reflective position).

Key words: reflection, pedagogical reflection, professional reflection, self-reflection, intellectual reflection, reflection communicative, cooperative reflection, existential reflection, cultural reflection, regulating reflection, situational reflection, retrospective reflection, prospective reflection, self-knowledge, self-report.

References

1. Poslaniye Prezidenta Respubliki Kazakhstan N.Nazarbayeva narodu Kazakhstana [State of the Nation Address of President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev,] Rost blagosostoyaniya kazakhstantsev: povysheniye dokhodov i kachestva Zhizni [Growing welfare of kazakh citizens: increase in income and quality of life] (Astana, October 5, 2018). www. akorda.kz.

2. Grant T.C. Preparing for reflective teaching. (Boston, 1984, 85 p.).

3. Kirby P. Development of the reflective teaching instrument, Journal of research development in Education, (4). 45-50 (1989)

4. Kulyutkin Yu.N., Sukhobskaya G.S. Individual'nyye razlichiya v myslitel'noy deyatel'nosti vzroslykh uchashchikhsya [Individual differences in the mental activity of adult students] (Moscow, 1971).

5. Lefevre V.A. Refleksiya [Reflection]: Sbornik [Collection.] (Moscow, 2003).

6. Schedrovitsky G.P. Myshleniye. Ponimaniye. Refleksiya [Thinking. Understanding. Reflection]. (Moscow, 2005).

7. Kashlev S.S. Metody interaktivnogo obucheniya [Methods of interactive learning] (Minsk, 2011).

8. Petrovsky A.V. Lichnost'. Deyatel'nost'. Kollektiv [Personality. Activity Team] (Moscow, 1982).

9. Schon D.A. Refleksivnyy praktik [Reflexive practice.]. Perevod s angl. [Translation from English] (Moscow, 1996).

10. Semenov I.N., Stepanov Yu. Tipy vzaimodeystviya nauk i metodologicheskiye oriyentatsii v psikhologii tvorchestva refleksii [Types of interaction of sciences and methodological orientation in the psychology of creativity of reflection], Nauka o cheloveke [Science about Man.] (Moscow, 1989).

Авторлар туралы мәлімет:

Шалғынбаева Қ.Қ. **-** педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасы, Әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич, 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Қазиев Қ.О.- 6D010300 - «Педагогика және психология» мамандығының 2 курс докторанты, Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасы, Әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич, 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Shalgynbayeva K.K. - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of Social Pedagogy and Self-Learning, Faculty of Social Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Kaziev K.O. **-** Doctoral Student, 2 course, specialty 6D010300 – «Pedagogy and Psychology», Department of Social Pedagogy and Self-Learning, Faculty of Social Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.